Векуа О. В.

Проблема взаємодії фольклору та літератури

Київський національний університет харчових технологій

Проблема взаємодії літератури з фольклором як приклад взаємодії двох різних видів мистецтв дуже цікава. Якщо порівняємо літературу й усну народну творчість із взаємовпливами інших видів мистецтва, то побачимо, що відрізняються предмети і принципи їх взаємодії. В першому випадку, при однаковому способі відображення, відмінність полягає лише в способі творення і функціонування: анонімність, колективність у діахронічному плані при шліфуванні першоджерела в поєднанні з усною формою існування фольклору протистоїть творчості окремих індивідів, фіксованій у писемній формі. У другому випадку різниця полягає в способі відображення дійсності за допомогою різноманітних, специфічних для того чи іншого виду мистецтва засобів. Виходячи з цього, простеження механізму взаємодії літератури з фольклором зводиться до аналізу впливу тих специфічних рис усної народної творчості, які виробились у межах одного способу відображення дійсності /мається на увазі словесно-образна форма/, тобто дослідження повинні йти значно глибші, ніж при взаємодії інших видів мистецтва, де результати її втілення більш очевидні.

З вищеназваних рис фольклору випливає, що він, в порівнянні з літературою, більш рухома система /щодо шліфування тексту, контамінування елементів різних варіантів з метою знаходження оптимального/, завдяки цьому забезпечується максимальна наближеність до художнього ідеалу твору.

Засвоєння народом літературних текстів, як і пісенних ,сьогодні – це ще й «спосіб сприйняття світу – крізь призму єства сучасної людини: попри всю достовірність і психологічну переконливість у деяких темах і мотивах він, спосіб цей, усе ж недостатній для охоплення і головне – осмислення багатогранності життя. Поезія повинна відчувати конфлікт відстояного символу й картини реальної рухомої дійсності, опір життєвого матеріалу при втисненні його в рамки пісенного стереотипу» (С. Барабаш).

Зрослі естетичні потреби народу вимагають нового поетичного матеріалу, в якому фольклорний символ поєднувався б з реалістичними деталями, де фольклорна схема не спростила б спосіб осмислення життя. Разом з новими процесами у розвитку суспільства повинен піднятися на новий рівень розуміння і фольклор, у чомусь продовжуючи свої попередні досягнення, в чомусь заперечуючи їх.

На даному етапі аналіз взаємодії фольклору і літератури – це показ переломного моменту в розвитку мистецтва, того моменту, що знаходиться на межі «двох витків» - старої якості, традицій, втіленням яких є фольклор, і нової якості – літератури.

Вірш Бориса Олійника «Говорили-балакали дві верби за селом» можна сказати, розвинувся з фольклорного ембріону, але в досить несподіваному напрямку. Він не повторив ні один із жанрів усної народної творчості, а став оригінальним твором, в якому в новій якості зазвучали фольклорні елементи.

Йдучи за змістом і строфічною будовою, твір можна розділити на три частини: два паралелізми і заключну частину – як синтез двох попередніх.

Традиційний образ верби, що у фольклорі виступає символом смутку, часто – жінки, доля якої склалася трагічно, і не зв'язаний з віковою характеристикою, в поезії Бориса Олійника виступає конкретнішим і сприймається не стільки, як символ, скільки як повнократний образ:

1. Конкретизовано вік жінки – це людина похилого віку, про що свідчить:
    - даний образ співвідноситься із стежиною /життям/, яка «заростає вже», «усихає вже»;
    - саме слово «вдова» говорить про те, що жінка була вже одружена /а це вимагає досягнення певного віку/;
    - малюнок: вдова за селом – традиційний: жінка, що чекає чоловіка /раніше – з походів, пізніше – з війни/, він не супроводжується вказівкою на те, скільки вже чекає вдова, але в той же час семантичний ряд контексту дає підставу говорити про тривалість, багатоповторюваність дії: адже плач означає не що інше, як прояв безсилля, зневіри, хай і миттєвої, в доцільності своєї поведінки, а для цього треба не раз, не два переконатися в марності сподівань.

Вдови «тихо поплакали»: 1. вони стомилися чекати; 2. їм незручно від усвідомлення нелогічності своєї поведінки, тому вони стримують емоції /вірні народній моралі/;

- дієслово балакали дуже природно зв'язане з означенням процесу мовлення жінок похилого віку;
- протиставлення, що є наскрізною орієнтацію вірша, вимагає саме такого сприйняття образу, оскільки воно будується на основі різко полярних понять:

поплакали – сміялися,

вибруньковує – усихає,

топчеться – заростає,

тобто відповідним антонімом до слова дівчина, якого вимагає контекст – жінка похилого віку.

2. Конкретизовано і трагедію жінки: вона вдова /очевидно, її чоловік не повернувся з війни/.

Дуже цікаво спрацьовує і вплетене в першу частину поезії прислів'я: «Говорили-балакали, сіли та й заплакали». Семантичне ядро – марність дії, лишається і тут, але емоційне забарвлення змінюється: іронія, яка звичайно звучить як провідна в цьому прислів'ї, абсолютно знята, навпаки, подібна констатація наповнена сумом, що й робить прислів'я непомітним у контексті, органічною його частиною.

Використання прислів'їв, приказок як сконденсоване вираження здобутків людського досвіду характерне і для Андрія Малишка, поезія якого споріднена з Олійниковою, зокрема засвоєнням фольклору. У цьому випадку поет зупиняється лише на обігруванні фольклорних джерел, вплітаючи їх в текст в зручній для ритму вірша формі.

Та що казать? Хороші в мене коні,

Та, як то кажуть, грають, на припоні.

Нового сприйняттєвого відтінку вони, як правило, не набувають. Поетів об'єднує намагання втілити висновки процесу філософського осмислення світу в афористичні формі. Часто ситуація призводить до переосмислення відомих афоризмів, як це сталося з висловом Долорес Ібарурі «Краще померти стоячи, ніж жити на колінах» у вірші «Не для дітей» Бориса Олійника. Витворився новий афоризм: «…Можна і на колінах померти краще, ніж жити стоячи». Відбувається зворотний процес у взаємодії літератури з усною народною творчістю – процес збагачення фольклору завдяки літературним новотворам.

Значний вклад у цьому напрямі зробив А. Малишко. У його поезіях часто знаходимо викінчені афористичні формули:

Не живе ледачий – де кипить робота,

Не кується слово – там, де твань болота…

Хто за свободу вийшов проти смерті,

Тому немає смерті на землі!..

Для передачі марності дії у «Пісні яворів» поет використовує традиційний для народної пісні описовий зворот:

Не стій, мати, та й коло хати,

Не сій по каменю тієї м'яти.

Контекстуальна ситуація, на відміну від вірша Б. Олійника, не призвела до необхідності зміни звучання традиційного тропу.

Другий паралелізм поезії, на відміну від першого, пронизаний світлим радісним настроєм. Подібний контраст малюнку зустрічаємо в піснях, але там цей прийом найчастіше застосовується з оціночною метою, щоб показати перевагу когось чи чогось. У Б. Олійника це не протиставлення, а показ різного становища жінки – юної і літньої.

Образи верби і тополі, які були споріднені у фольклорі, стали в поезії антонімічними. Стрункість тополі асоціюється зі стрункістю дівчини /автор недаремно використовує епітет «гінкі»/. На нашу думку, цей епітет створює деяку неадекватність частини паралелізму: топольки дівчата, оскільки вираз «Дві дівчини в порі» означає не що інше, як розквіт дівчини, її підготовленість до сімейного життя, а слово «гінкі» вказує на несформованість дівчини. Так можна сказати про дівчину підліткового віку, але аж ніяк не про старшу.

Крім протиставлення настроїв, спостерігається і протиставлення дій. Про що ж «говорили-балакали, потім тихо поплакали дві верби за селом?» Про що ж «говорили-шепталися, потім тихо сміялися дві топольки гінкі?» Борис Олійник лишає читача перед цією загадкою: «Він прагне, щоб поетична напруга нагромаджувалась між рядками, щоб читач був співавтором». Це характерно і для народних ліричних пісень.

Можна припустити, що поштовхом для відповіді на це питання, ключем до розгадки є жанрова форма твору. За принципом перша строфа – частина паралелізму будуються українські весільні пісні. В інших жанрах фольклору найчастіше в одній строфі закладено дві частини паралелізму:

Ой у горах сніги впали,

На долинах леди стали,

Журиласи ластівочка,

Де мені літо літувати,

А де зиму зимувати.

	Учув того соколочко:
І частина	- Не журиси ластівочко,
паралелізму	Ой є в мене два садочки.
	Там меш літо літувати,
	Там меш й зиму зимувати.
ІІ частина	Ой на горах сніги впали,
паралелізму	На долинах леди стали.
	Журилась Марієчка,
	Де мені літо літувати,
	А де зиму зимувати.

Тут закладена народна мудрість: справжнє життя людини – її сьогодення, не минуле, не майбутнє, а теперішнє. Не шкодуй про те, що було, не думай про те, що буде, бережи те, що є. Порівняння «як листок на гіллі» вводить образ стежини, що лише вибруньковує, тобто молодість, в асоціативний зв'язок з весною, а стежину, що «вже усихає» - з осінню, розширюючи образ, відбиває почуття близькості людини до природи, що існує з давніх часів і засвідчене у фольклорі.

Зв'язок з усною народною творчістю знаходимо і на рівні троп. Для цієї поезії характерні;

1. Повтори: - дві верби за селом,
   дві тополинки гінкі,
   дві вдови за селом,
   дві дівчини в порі.

Вживаються для ретардації, щоб заінтригувати читача: цей прийом застосовується в думах, казках;

2. Синонімічні утворення: говорили-балакали, говорили-шепталися, друга частина яких уточнює першу, характеризуючи процес мовлення різних людей. Ці утворення передають і тривалість дії.
3. Риторичні питання: А про що,
   А за чим…?
   А про що,
   А чому…?

спрямовані не лише на зацікавлення читача, а й на збудження у нього потрібної реакції, активного пошуку відповіді.

4. Дієслівні рими: балакали – поплакали, шепталися – сміялися, заростає – усихає, які передають перебіг настрою, роблять вірш мелодійним,

легким для сприймання. Для народної пісні динаміка настрою ліричного героя не властива.

В поезії «Говорили-балакали дві верби за селом…» фольклорні елементи, зазнавши перетворень, стали невід'ємною її частиною. Важко знайти хоча б рядок, у якому не відчувався б вплив усної народної творчості: ліричних, весільних пісень, прислів'їв, дум.

Простеживши механізм взаємодії літератури і фольклору на основі аналізу поезії Бориса Олійника «Говорили-балакали дві верби за селом», ми прийшли до таких висновків:

1. Механізм впливу усної народної творчості на поезії Б. Олійника в переважній більшості випадків складний, простежується на всіх рівнях, як у змісті, так і формі, і пов'язаний з найрізноманітнішими жанрами фольклору: народною піснею /лірична, весільна, чумацька, колискова, строкарська і т. д./, думою, казкою, легендою, щедрівками і колядками, прислів'ями, приказками, голосіннями, замовляннями. У віршах майже немає прямих запозичень: засвоєння фольклорних елементів у переважній більшості супроводжується їх перетворенням з метою органічного засвоєння текстом. Цей процес відбувається таким способом і в таких формах:
2. Засвоєння фольклорного символу в притаманному для нього значенні і звучанні /горлиця – мати, зоря – дівчина/; Наповнення фольклорного символу новим значенням /зоря – мати, або надання йому нового звучання/ образу топольок, снігу/, нових рис, конкретизують його/ образ верб/; Створення нового символу на основі фольклорних образів/ соняшник – сонце/; Заміна у фольклорній формулі одного з символів іншим образом і навпаки /мати – сніг/, /зозуля – роки/; Символізація через опосередковану характеристику, взяту з фольклору /полотно як символ життєвого шляху через міцність льону/; Вживання образів-символів на базі фольклорної мотивації/ мати сіє сніг, тобто бажає бути гарною дитині/.

В поезії Бориса Олійника фольклорні елементи перебувають в органічному зв'язку з літературними. Вони використані поетом дуже доцільно, обережно, у відповідних пропорціях. Важко розрізнити, де закінчується літературне і починається фольклорне: ці два начала злилися в неподільну єдність.

Література:

1. Барабаш С. Г. Естетичні функції фольклоризму в поезії А. Малишка // Радянське літературознавство. – 1982. - №11.
2. Дей О. Поетика української народної пісні. – К.; 1978.
3. Косяченко В. Слово у палітрі життя. З роздумів над поезією Бориса Олійника // В кн..: Проблеми. Жанри. Майстерність. Вип. 8. –К.; 1983.
4. Кузнецов Ф. За все в ответе. –М.; 1978.
5. Олійник Б. Про час і про себе // Радянське літературознавство. 1977. - №6.
6. Малишко А. Вибране. – К.; 1984.